

Socialistický realismus a entartete Kunst

JAROSLAV SUK

Někdejší „jediné správné umění“ dnes působí směšně, přesto při jeho prosazování příliš veselo nebylo.

Autorem termínu socialistický realismus je – jak jsme se ve škole učili – Maxim Gorkij. Ten byl každopádně jedním z prvních sovětských spisovatelů, kterého sovětské stranické vedení ve 20. a 30. letech kanonizovalo. O socialistickém realismu se vydávaly tlustospisy a akademici o něm pořádali konference, protože přece šlo o vědecký komunismus. V uměleckých kruzích se používalo slůvko „sorela“. Sám termín socialistický realismus se poprvé objevil v roce 1932 a byl definován takto: *Druh umění zobrazující skutečnost ve světle socialistických ideálů a v zájmu třídního boje proletariátu.* V lidovém podání zněla definice jinak: *Socialistický realismus je druh umění sloužící straně a vládě a zobrazující skutečnost způsobem jim dostupným.*

Nešlo ovšem o žádnou legraci. Umělce bylo možno zlikvidovat za slovesné, hudební, výtvarné či jiné dílo, pokud nebylo „lidové“, „nevycházelo ze socialistické skutečnosti“, „nebralo na vědomí život pracujících“, „nezabývalo se problémy současnosti“ či „nestálo na jasných třídních pozicích marxismu-leninismu“. Takové umění bylo „formální“, „formalistické“, „odcizené lidu“, „protiidové“, prostě škodlivé. Moderní poklady Tretjakovské galerie ležely kdesi

Pomník J. V. Stalina na pražské Letné

Foto: ČTK

v depozitáři (nebo byly zničeny) a vystavovala se jen díla zaručeně realistická, kde strom byl strom (a nebyl kořený vzhůru, což se nelíbilo Chruščovovi). Neboť *modernismus (kubismus, dadaismus, surrealismus, futurismus, expresionismus, abstrakcionismus atp.) jsou umělecké směry odrážející krizi buržoazní kultury a vyznačující se odtržením od tradic realismu* (Velká sovětská encyklopedie).

Realismus ale nepodával ani fotograficky reálný obraz, protože i naranžovaná fotografie nechtěně zachytí zapíranou skutečnost. Byly to obrazy z vybájeného světa dostatku, radosti a štěstí socialistického člověka, jeho úspěchů a výtvarných. Nelze samozřejmě tvrdit, že nejsou zajímavé, estetické hodnoty přináší každé umění, i ono nadiktované. Ovšem nejpompéznější díla svěřova-

Sovětský propagandistický plakát hlásá: *Žádáme mír!*

Foto: *Soviet Posters of the Coldwar*

ná jen nejvybranějším mazalům, patolízalské monumenty vládců, dosahují jistých hranic. Šlo nejen o pocty Stalinovi (viz známý schodištní obraz Děkování národů), ale v době Brežněvova utužování režimu zejména mrtvému Leninovi, jež se rozvinuly do podoby *leniniany*. Na špici všech monumentů stojí mj. obrovitá pozlacená socha Kim Ir-sena, ovšem ani náš Stalin na Letné k němu neměl

díky velmi šťastnému umístění daleko. O patetických sochách připomínajících druhou světovou válku trefně poznamenal Bulat Okudžava: *Naše pomníky jsou vyšší než naše vítězství.*

V hudbě se pěstovala zejména hudba lidová, pak vážná klasika pokud možno do 19. století, militaristické pochody, pečlivě upravené revoluční písně a rozverná dechovka, ale zase

ne moc rozverná. Symbolem rozkladu byl jazz, swing, rock a jiné západní druhy hudby, které se daly občas provozovat jako *písně utlačovaného lidu* (černochoů) nebo *utlačovaných národů* (např. havajského). V původních záznamech, anglicky, francouzsky apod., se daly pouštět v rozhlasu a televizi jen výjimečně, snad až koncem 60. let, vše muselo být v češtině, slovenštině, případně v ruštině. Za stalinismu vznikly v SSSR doprovodné filmové písničky *Vesjolyje rebjata*, *Komsomolcy-dobrovolcy* a podobné oddychově veselé a komunisticky zanícené optimistické písně, pokud možno v pochodovém rytmu. Válečný Šostakovič či city vzbuzující píseň *Vstavaj strana ogromnaja* se ovšem stereotypům vymykají. Když jsem v roce 1963 přijel do Svazu sovětských socialistických republik, kromě na začátku tohoto odstavce vyjmenovaných hudebních forem tam existovaly jen asi čtyři písničky na pomezí pop-music. Tehdy vznikla tak „populární“ *Ja ljublju tebjja, žizň* nebo *Solnečnyj krug*. Pamatuji se na pořadatele vtrhávající na taneční pódia, aby zamezili „výstředním tancům“. Československo se v 60. letech poněkud lišilo od ostatních států světové socialistické soustavy a dokázalo vytvořit určitou niku povolené současné hudby, původní i převzaté.

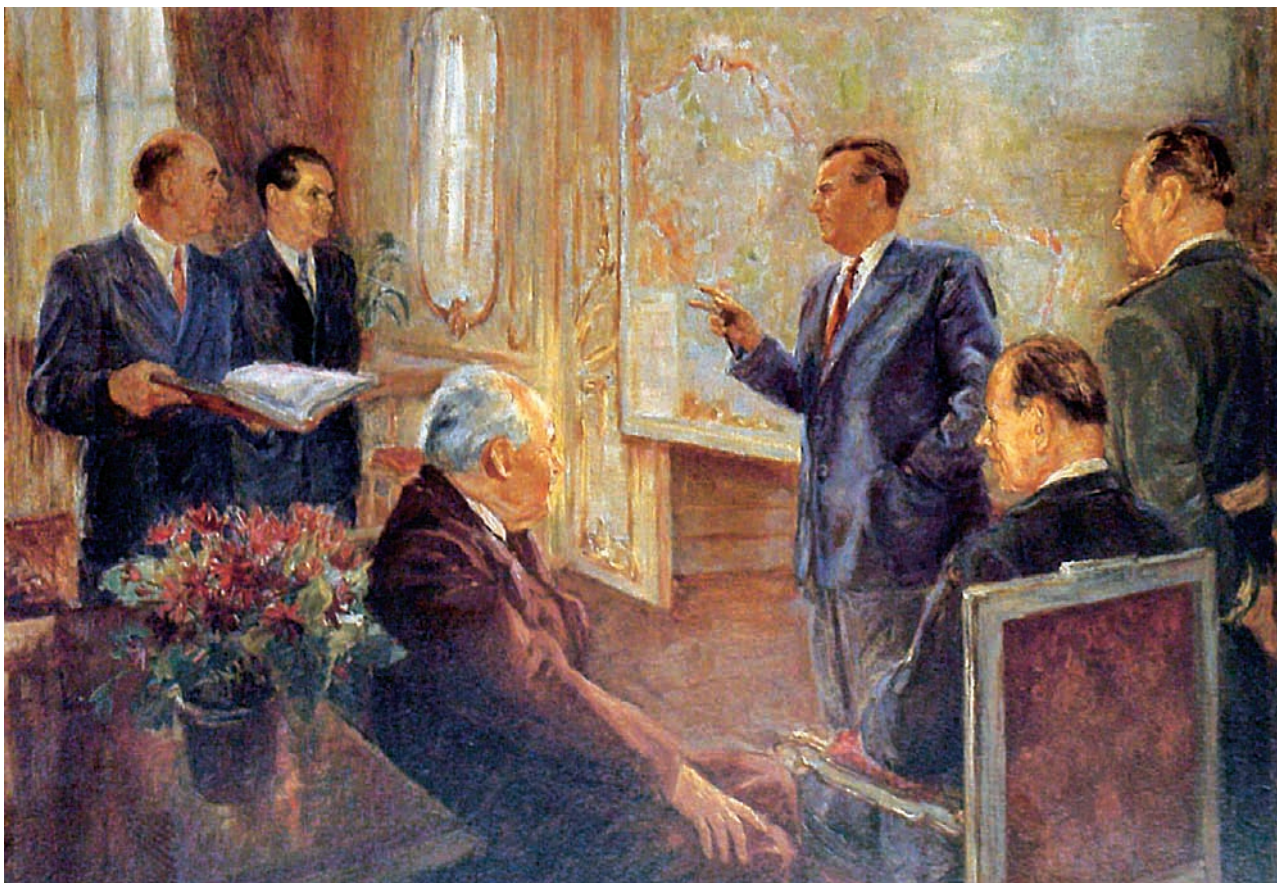
Snahy všelijak omezit a směřovat umění pokračovaly až do posledních dnů existence komunistického režimu, který zakazoval a mařil výstavy, registroval a pronásledoval („podchycoval“) „volnou mládež“ (tj. nezačleněnou do státem kontrolovaných organizací) a pilně cenzuroval.

Stejně jako umění komunistických vládců bylo i nacistické umění uměním užitým a jako takové součástí propagandy. Vedle vesnických a rodinných motivů (*Blut und Boden*), vtiskujícím dílům punc lidovosti, byly vybírány a oslavovány nádherné typy nordické rasy, umění zobrazovalo vojenské soudružství, jednotné masové oslavy nacismu a führera. Národním motivům v okupovaných zemích se nacismus nevzpíral. Este-

Padlý soukmenovec. Podobný motiv mívala i díla socialistického realismu.

Foto: Deutschland erwacht

Takto zpodobnila umělkyně Jarmila Záhořová K. Gottwalda a A. Zápotockého při poradě se spolupracovníky.

Obraz vznikl kolem roku 1954.

Foto: Dějiny českého výtvarného umění

tický ideál byl strohý, vyzařoval cílevědomost a jakousi hlubokomyslnou spokojenost, ovšem postrádal radost. Právě ve Třetí říši pálii horliví „kulturtrégři“ nevhodné knihy a právě zde vznikl pojem entartete Kunst neboli (mravně) zkažené, zdegenerované či zhýralé umění, do něhož patřil samozřejmě i jazz, ale i celá díla Bartóka, Mahlera a desítek dalších skladatelů. A stejně jako socialistický realismus přálo i nacistické umění pohlednicovému kýči a jistému naivismu s nádechem mystiky a grotesknosti. Obrazy měly často charakter plakátu. V Řecku se fašistická junta konce 60. a začátku 70. let ospravedlňovala plakáty, na nichž národního křesťanského ducha ztělesňuje urostlý voják napřahující kvér s bajonetem na barabiznu, kte-

rá právě vylétla do vzduchu a na jejíchž troskách jsou nápisy ANARCHISMUS, KOMUNISMUS apod.

Svým vkusem se totalitní režim komunistický a nacistický neliší a v dojemné shodě prezentují v podstatě stejné umění a odmítají stejné umělecké směry. Německý nacismus navíc zavrhuje autory židovského původu, ovšem i stalinismus a další národní a politické verze komunismu měly a mají své menší či větší odchylky.

Šlo by jistě diskutovat o mnoha aspektech estetických, filozofických, politických a jiných, o různých formách a účinnosti propagandy v umění, kterých si všímají autoři nesčetných odborných i populárních knih. Ale snad by se daly na závěr stručně formulovat některé společné rysy totalitního umění:

- umění pojmávané jako propaganda existující ideologie a politiky, jako nástroj
- zakotvení v národním či rasovém prostředí chápaném jako pravá lidovost
- jistota, vědomí konečnosti poznání, žádné tápání, žádné tázání
- důraz na pracovní, vojenské a rodinné prostředí
- optimismus současný a zejména budoucí, sentimentalita
- boj proti cizímu, nepřátelskému
- umění nesmí vyvolávat nelibost, pouze v kritice nepřátel; má ukazovat „krásné“
- absence svobodných projevů, fantazie, erotických motivů, vzpoury;
- absence sebekritičnosti a absence nebo nedostatek a těžkopádnost humoru.

pd